

Cintorín a mesto: Príbeh bratislavských cintorínov

J. Pohaničová: *The Cemetery and the City: The Story of Bratislava's Cemeteries. Život. Prostr.*, Vol. 43, No. 5, p. 277 – 282, 2009.

The death is a part of our daily lives and history of burying or rituals associated with it, is as old as the human existence itself. Pieta, sacred, sentiment, symbolic messages and associations, family and individual glory, but also certain need of representation led to the construction of various types of funeral architecture. Old cemeteries in the cities offer an interesting insight into this phenomenon. They have formed an integral part of urban structure ever since and their urban and scenic context, architectural diversity, style pluralism or a high-quality artistic expression can be observed on the examples of historic cemeteries in Bratislava. They have been formed here since the Middle Ages and they have been affected by various rules and regulations. The major changes in these regulations and in the notion on the death cult started to occur in 19th century. Besides these factors the look and architectural forms of funeral architecture have been determined to a large extent by individual tastes and requirements, reflecting the status of the submitter. Mainly this is the case of family tombs of aristocratic families, as well as the tombs and tombstones of significant persons connected with the history and development of the city. There was no exception for participation of major architects and artists in their designs. St. Andreas' Cemetery, Lutheran Cemetery by Kozia Gate, as well as Jewish Orthodox Cemetery, these all reflect mentioned aspects even today. And so "the cities of the dead" talk not only their architectural, but also their human story to us.

Vzácné zachované skicáre Ignatza Feiglera ml., jedného z najvýznamnejších architektov Bratislavy v 19. storočí, prezrádzajú popri rozmanitej typologickej a štýlovej skladbe zobrazovaných objektov aj autorov záujem o tému sepulkrálnej (náhrobnej) architektúry. Akvarely a kresby ceruzou zachytávajúce rôzne typy náhrobkov, kaplniek a náhrobných stavieb, zhotovené ešte počas štúdií budúceho architekta v Mníchove a Berlíne, neskôr poslúžili ako vzory pre návrhy funebrálnej (pohrebnej) architektúry na bratislavských cintorínoch. Diela I. Feiglera ml., ktorého tvorba sa okrem štýlovej mnohorakosti, oscilujúcej medzi antickou a romantickou inšpiráciou, vyznačovala aj mnohokonfesionálnosťou, nájdeme na Ondrejskom cintoríne, ale i na evanjelickom Cintoríne pri Kozej bráne. Oba tieto cintoríny patria popri Podhradskom – Mikulášskom a neďalekom Židovskom ortodoxnom cintoríne k najstarším dodnes zachovaným na území Bratislavy. Ich vznik a štýlovo-typologický charakter

formovalo predovšetkým 19. storočie, keď nielen tvorcovia sepulkrálnej architektúry – architekti, stavitelia, umelci či remeselníci, ale aj samotní objednávateľa zanechali výraznú stopu v kultúrnom a stavebnom obraze mesta aj pre ďalšie generácie.

Z histórie pochovávaní

Pieta, posvätno, sentiment, symbolické posolstvo a asociácie, zvečnenie pamiatky zosnulých, sláva rodu i jednotlivca, ale aj istá potreba reprezentácie viedli oddávna k výstavbe rôznych typov funebrálnej architektúry. Zaujímavý pohľad na tento fenomén v našom prostredí ponúkajú spomenuté bratislavské cintoríny, tvoriace neoddeliteľnú súčasť urbánnej štruktúry mesta. Ich urbanistický a prírodno-krajinársky kontext, architektonicko-typologická i konfesijná rozmanitosť, štýlová pluralita či spôsob umeleckého stvárnenia sa v priebehu času menili.

Neogotické náhrobky zo skicára Ignatza Feiglera ml., kolorovaná kresba. Archív mesta Bratislavy. Foto: archív autorky

Vstupná brána do Ondrejského cintorína, postavená podľa projektu I. Feiglera ml. Foto: J. Pohaničová, 2009

Prvý bratislavský kresťanský cintorín vznikol na hradnom návrší okolo polovice 9. storočia (Horváth, 1970), ale nárast obyvateľov v Podhradí i v meste vyvolal potrebu zriadenia ďalších pohrebných miest. V bezprostrednom okolí predchodcu Dómu sv. Martina a v blízkosti hradieb v miestach Kostolíka sv. Mikuláša na Podhradí vznikli v ranom stredoveku dva cintoríny – sv. Martina a sv. Mikuláša. Stredoveký pôvod mali aj dnes už zaniknuté predmestské cintoríny okolo farských kostolov sv. Michala a sv. Vavrince (Laurinca) z 13. a 14. storočia. Odstránili ich v časoch tureckého nebezpečenstva, ale na Laurinskom cintoríne sa pochovávalo ešte počas morovej epidémie r. 1679, keď v Bratislave zomrelo 12 000 obyvateľov. Cintorín definitívne zlikvidovali až r. 1774 v súvislosti s búraním mestských hradieb.

Okrem cintorínov v bezprostrednej blízkosti kostolov sa v stredovekej Bratislave pochovávalo aj priamo v kostoloch, resp. v kláštorných areáloch. Významným duchovným, príslušníkom panovníckych a šľachtických rodov to umožňoval Nantský edikt (1598). Od stredoveku si šľachtické rody zabezpečovali privilegované postavenie prostredníctvom pochovávaní svojich predkov v súkromných kaplnkách, ktoré boli súčasťou dispozície kostola, alebo boli ku kostolu pristavané zboku. Stredoveké kresťanské zvyklosti vytvárania cintorínov a náhrobných architektur v tesnej blízkosti farských kostolov alebo v areáloch kláštorov a nemocníc pretrvávali na území Bratislavy až do druhej polovice 18. storočia. Pohreby boli súčasťou života komunity v rámci uzatvoreného organizmu mesta a pohrebné miesta sa z kapacitných dôvodov iba obnovovali na nezmenenej výmere. Dlhú prežívala schéma stredovekého usporiadania cintorína, ktorú tvoril obyčajne kostol (kaplnka, karner), márnica, plocha s hrobmi a ohrada areálu. Komornejší charakter mali cintoríny, ktoré vznikali pri nemocniciach a chudobincoch. Na nich neboli žiadne okázalé pohrebné kaplnky či honosné náhrobky, iba jednoduché, smutno-strohé hroby chovancov, pacientov či neznámych obetí morových epidémií. Takýto typ v Bratislave reprezentoval lazaretský Cintorín sv. Jozefa situovaný pri mestskom špitáli a chudobinci v oblasti nárožia Lazaretskej a Dunajskej ulice. Podobný koncept mal vonkajší lazaretský cintorín (založený po r. 1713) v miestach Grösslingovej a Dunajskej ulice, resp. Jánsky – bývalý Valónsky cintorín (po r. 1621, v miestach dnešnej Fakulty chemickej a potravinárskej technológie STU). Oba nadobudli charakter morových pohrebísk a neskôr zanikli.

Pri vzniku nových cintorínov sa popri sociálnej diferenciacii postupne dostávala do popredia i otázka konfesijnej príslušnosti. Evanjelici získali na cintorínske účely prvý pozemok na mieste bývalého Michalského cintorína pri Michalskej bráne. Prvý pohreb na tzv. starom evanjelickom cintoríne sa konal 28.

Ondrejský cintorín. Vľavo: Náhrobok Julianny Edle von Klempa († 1893) predstavuje náročne umelecky stvárnený typ pomníka inšpirovaného antickou. Dielo neznámeho autora. Vpravo: Secesný náhrobok Maničky Kchytula († 1908), zhotovený z červeného kameňa, tvorí polopostava modliaceho sa anjela. Dielo neznámeho autora. Foto: J. Pohaničová, 2009

septembra 1682. Členov významných evanjelických rodín tam pochovávali až do r. 1783 (Horváth, 1970). Podobne aj Židia, ktorí boli oddávna integrálnou súčasťou demografickej skladby Bratislavy a spoluvytvárali jej stavebné dejiny, si zakladali svoje cintoríny už od stredoveku. Predpokladá sa, že stredoveký cintorín z r. 1670 sa nachádzal v lokalite nového židovského cintorína na Podhradí (Horváth, 1970). Na tomto cintoríne sa pochovávalo až do r. 1845. V jeho susedstve si neskôr založili svoje cintoríny aj príslušníci ortodoxnej a neologickej židovskej náboženskej obce.

V duchu nových nariadení a predpisov

Prelomovým obdobím formovania funebrálnej architektúry a cintorínskych komplexov v meste sa stalo 18. a 19. storočie. Duch osvietených reforiem, ako aj meniace sa filozoficko-etické názory na smrť a rituály s ňou spojené sa odrazili v zriaďovaní pohrebných miest ako krajinárskych záhrad a lesných cintorínov.

Prakticky už na začiatku novoveku sa objavili myšlienky spájania smrti s prírodou, na čo reagovala architektúra budovaním sentimentálnych pohrebných stavieb vo voľnej prírode – na Slovensku tieto podnety našli reflexiu vo výstavbe rodinných hrobiek aristokratických rodov, ktoré sa však stavali vo väzbe na vidiecke šľachtické sídla (Lukáčová, Pohaničová, 2008).

Z typologického hľadiska sa v mestskom prostredí uplatnili zväčša dva typy cintorínov – areál na spôsob monumentálneho cintorína s pravidelne usporiadanou sieťou uličiek, lemovaných honosnými hrobmi s náhrobkami a hrobkami na spôsob kaplniek i mauzólií, doplnených vysadenými krami a kvetinami, – a tzv. elyzejské pole, kde boli monumentálne hrobky a hroby s náhrobkami situované pozdĺž malebne sa vinúcich chodníkov a alejí, budovaných podľa vzoru anglických parkov. Takéto novoveké cintoríny nachádzame aj na území Bratislavy. Zakladali ich v druhej polovici 18. storočia v okrajových častiach mesta, pretože Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada v Bratislave už r. 1741 prikázala zrušiť z hygienických dôvodov všetky vnút-

Cintorín pri Kozej bráne. Vľavo: Vstupná aleja listnatých drevín. Foto: T. Hrnčiarová. Vpravo: Náhrobok Rosiny Sperl, rodennej Prihradny († 1830) patrí k najstarším zachovaným, a zároveň umelecky najvzácnejším dielam sepulkrálnej architektúry Bratislavy. Náhrobok lemuje postava smútiaceho anjela a žeriava, ktorý symbolizuje zmŕtvychvstanie. Dielo neznámeho autora. Foto: J. Pohaničová, 2009

romestské cintoríny a krypty. Nariadením Jozefa II. z r. 1784 sa zakázalo pochovávanie v kostoloch, okolo kostolov, ako aj v obci v rámci celej monarchie. Cintoríny sa museli zriaďovať *extra muros*. Prísnosť tohto opatrenia zmiernil doplnkový dekrét z r. 1791, ktorý príslušníkom starých šľachtických rodov povoľoval pochovávanie do súkromných hrobiek na vlastnom pozemku. Vyhlásená náboženská rovnosť sa prejavila v zakladaní katolíckych a evanjelických cintorínov, ale za istý poplatok mohol byť na novodobých cintorínoch pochovaný ktokoľvek.

Defilé architektonických štýlov, umeleckých foriem i ľudských osudov – Ondrejský cintorín

Patrocínium sv. Ondreja spolu so sv. Michalom a sv. Mikulášom patrilo k najčastejším v súvislosti so sepulkrálnou (náhrobnou, náhrobníkovou) architektúrou, Bratislava nebola výnimkou. Cintorín sv. Ondreja stál pôvodne vedľa kláštora alžbetínok, avšak r. 1791

pozemok rehoľa odkúpila a cintorín sa zmenil na záhradu. Dnešný Ondrejský cintorín, predstavujúci najtypickejší súbor funebrálnej architektúry 19. storočia v Bratislave, vznikol okolo r. 1784 za záhradou paláca grófa Johanna Goberta z Aspremontu. O jeho lokalizácii sa po prvý raz dozvedáme z plánu mesta Bratislavy z r. 1820, kde sú zobrazené prvé dve fázy jeho vývoja. Do začiatku 20. storočia sa plocha cintorína zväčšila až sedemkrát. Na mapovom podklade je čitateľný jeho nepravidelný lichobežníkový pôdorys s dvojicou krížov a pôvodnou rozlúčkovou kaplnkou a márniceou prislúchajúcou prvej stavebnej etape, a novou márniceou, postavenou po rozšírení cintorína. Ohradzoval ho vysoký kamenný múr, pozdĺž ktorého vznikali náhrobky i rodinné hrobky šľachty, mešťanov, umelcov či významných politických i kultúrnych osobností mesta. Pri západnom múre postavili podľa projektu I. Feiglera ml. ústrednú cintorínsku kaplnku – Kostol Povýšenia Svätého kríža (1861 – 1862). Kresby, ktoré slúžili ako inšpirácia pri jeho návrhu v duchu

rundbogenstilu, nájdeme v spomenutom Feiglerovom skicári. Samotný objekt zachytávajú aj ďalšie mapové podklady (1873, 1894), z ktorých je už zrejmy priamočiary systém cestičiek a alejí deliacich cintorín na niekoľko rôzne veľkých okrskov. Podľa údajov historika T. Ortvaya z r. 1904 mal Ondrejský cintorín na začiatku 20. storočia rozlohu až 11 532 štvorcových siah (Obuchová, 2004). Napriek redukcii hrobových miest sa dodnes zachovali mnohé voľne stojace náhrobky, v menšom počte krypty, či kryptové kaplnky s vysokou umelecko-historickou hodnotou.

Z hľadiska inšpirácií prevažujú antické i stredoveké motívy. Jedným z najstarších je klasicistický náhrobok Friedricha Grawa († 1790), c.-k. generála. Ale ešte aj na rozhraní 19. a 20. storočia boli v móde neoklasicistické náhrobky. K umelecky najhodnotnejším patrí náhrobok Julianny Edle von Klempa († 1893), nesúci podobu piliera s nápisovou tabuľou a krížom, po bokoch s plastikou ženy držiacej kotvu a postavou *putti*, zvierajúcou srdce opierajúc sa o rodový erb. Barokovo-klasicistickú kaplnku s nárožnými pilastrami a tympanónom nad vchodom si dali postaviť v 2. pol. 19. storočia aj bohatí obchodníci a vlastníci textíliet Wachtlerovci.

Romantizmus sa odrazil prevažne v podobe neogotických prvkov. Rozvetvená rodina staviteľov a architektov Feiglerovcov má na Ondrejskom cintoríne neogotický náhrobok. Pochovaný tu bol I. Feigler st. († 1847) a jeho synovia Ignatz ml. († 1894) i Karl († 1896). Neogotickú formu má aj náhrobok významných bratislavských kamenárov a staviteľov Rumpelmayerovcov. Bratislavská mestská rada dala r. 1844 postaviť romantický náhrobok i populárnemu cestovateľovi Karolovi Jettingovi († 1790).

Aj secesia zanechala na Ondrejskom cintoríne nezmazateľnú stopu, k najcennejším dielam možno zaradiť náhrobok Maničky Kchytulovej († 1908) či stélu nad hrobom Emilie Teply († 1911), ako i hrob lekára Huga Schmidta († 1912), dielo známeho sochára Roberta Kühmayera. Veľké množstvo tamojších náhrobkov zhotovil aj Alojz Rigele.

Keď sa snúbi pieta, umelecký zámer i liečivé ticho prírody – Cintorín pri Kozej bráne

Panoptikum významných osobností spojených s historickým a kultúrno-spoločenským dňaním Bratislavy ponúka aj evanjelický Cintorín pri Kozej bráne. Sú tam pochovaní aj kazatelia, učitelia a profesori evanjelického lýcea, ako aj jeho dobrodínci. Cintorín založili na pozemkoch, ktoré evanjelická cirkev a. v. zakúpila r. 1783. Bola to výhodná poloha na vtedy ešte nezastavanom území Palisád, neďaleko spomínaného prvého evanjelického cintorína, umožňujúca perspektívny rozvoj areálu aj v 19. storočí. Na

Náhrobok Carla Grüneberga († 1918) na Cintoríne pri Kozej bráne v elegantnom štýle *art deco* je dielom významného bratislavského sochára Alojza Rigeleho. Foto: J. Pohaničová, 2009

mapovom podklade z r. 1820 je to čitateľné, okrem toho vidno, že ohradený cintorín tvorili dva celky. Hneď pri vstupe stála márnica a ústredne umiestnený kríž, schody prekonávali rozdielnu úroveň terénu oboch častí, pokrytých nepravidelne rozmiestnenými náhrobkami medzi solitérnou vegetáciou (Obuchová, Holčík, 2006).

Z hľadiska štýlového aj tu nachádzame rozmanitú zmes náhrobkov a hrobiek s antickou i romantickou inšpiráciou. Zrkadlil sa v nich status objednávateľa, ale aj dobový individuálny vkus, pretavený do diel významných tvorcov. Na rozdiel od katolíckych cintorínov, hroby, náhrobky a kaplnky na evanjelickom cintoríne boli skromnejšie. Architektonická forma dominovala nad umeleckým výrazom. Aj tu sa možno stretnúť s mimoriadne čínorodou osobnosťou I. Feiglera ml., ktorý navrhol popri viacerých náhrobkoch (hrobka baróna Jána Jeszenáka) aj rozlúčkovú kaplnku v neorománskom štýle s prvkami *rundbogenstilu* (1860) a márnicu s domom hrobára. Podľa jeho návrhu zhotovili i vstupnú kovanú bránu. Mimoriadnu

výtvarnú a historickú hodnotu má náhrobný pomník Rosiny Sperl († 1830), či náhrobky rodín Ledenfrostovcov, Offermannovcov a Schäfferovcov († 1806). Zo začiatku 20. storočia pochádzajú viaceré práce Alojza Rigeleho. Náhrobok Fritza Wowyho († 1917) patrí k jeho majstrovským dielam. Keďže sa na cintoríne pochovávalo až do r. 1950, hodnotné náhrobky pribudli aj v povojnovom období. Rokmi mohutnejúca zeleň, najmä odrastené stromy dodali tomuto miestu postupne charakter lesného cintorína, ktorého prírodno-krajinársky aspekt umocňuje svahovitý terén Palisád (Szónyi, 1967).

* * *

Pozornosť, venovaná vybraným bratislavským cintorínom, nie je náhodná. Dodnes, ako pamiatkovo chránené celky predstavujú vzácny obraz individuálnych možností a želaní stavebníkov v otázke uctenia pamiatky zosnulých, ktoré do architektonicko-výtvarnej a symbolickej podoby zhmotnili ich tvorcovia – architekti, sochári, kamenári či umeleckí remeselníci. Jednotlivé hroby, náhrobky a hrobky sú zároveň dokladom slohových a štýlových premien od antikvizujúceho klasicizmu cez romantizmus a jeho stredoveké inšpirácie až po eklekticismus a secesné

formy funebrálnej architektúry na konci 19. a začiatku 20. storočia.

Príspevok bol spracovaný v rámci výskumného projektu VEGA 1/0741//08 Historizmus – permanentný fenomén.

Literatúra

- Horváth, J.: Vznik a vývin cintorínov v Bratislave do r. 1918. In: Bratislava. Spisy Mestského múzea v Bratislave. Ročenka. Bratislava : Osveta, zv. VI, 1970, s. 245 – 266.
- Lukáčová, E., Pohaničová, J.: Rozmanité 19. storočie. Architektúra na Slovensku od Hefelega po Jurkoviča. Bratislava : Perfekt, 2008. ISBN 978-80-8046-426-4.
- Obuchová, V.: Ondrejský cintorín. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2004. ISBN 80-88912-75-X.
- Obuchová, V., Holčík, Š.: Cintorín pri Kozej bráne. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006. ISBN 80-88912-89-X.
- Szónyi, A.: Tak rástla Bratislava. Bratislava : Vydavateľstvo SFVU, 1967. ISBN M-07-61704.

Doc. Ing. arch. Jana Pohaničová, PhD., Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava
pohanicova@fa.stuba.sk

Pohľad na skupinu náhrobkov na Židovskom ortodoxnom cintoríne v Bratislave s ich prírodnou kulisou. Foto: E. Kalivodová

